

Μαριλίζα Μητσού

Βαυαρικός Φιλελληνισμός και Μεγάλη Ιδέα*

Μνήμη Έλλης Σκοπετέα

Από τη δημοσίευση, το 1970, του καιρίου άρθρου του Κ. Θ. Δημαρά «Της Μεγάλης ταύτης ιδέας (Σχεδιάγραμμα φιλολογικό)» λογίζεται πια κοινός τόπος η απόδοση της πατρότητας του πατριωτικού συνθήματος που οδήγησε, το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., σε αυθόρμητες είτε καθοδηγούμενες εξεγέρσεις και στρατιωτικές επεμβάσεις στις ακόμη τουρκοκρατούμενες περιοχές του ελληνισμού, για να καταλήξει παροδικά, με τον «Ψευτοπόλεμο του 1897», και τελεσίδικα με την Καταστροφή του '22 σε εθνική πανωλεθρία, στον αρχηγό του Γαλλικού Κόμματος Ιωάννη Κωλέττη.¹ Ως ληξιαρχική πράξη γέννησης της ελληνικής «πληγής», κατά τον Ροΐδη, ή της «μεγαλοϊδεΐτιδος νόσου», όπως θα την ονομάσει αργότερα ένας από τους ελάχιστους αρνητές της, ο Ειρηναίος Ασώπιος,² επικράτησε να θεωρείται η αγόρευση του Κωλέττη, στις 14 Ιανουαρίου 1844, με αφορμή το τρίτο άρθρο του συντάγματος περί του έλληνα πολίτη και θέμα την υπεράσπιση της ενότητας των Ελλήνων εντός και εκτός ελληνικού κράτους σε πείσμα της περιοριστικής θεωρίας του αυτοχθονισμού. Κατά πληροφορία του Κωνσταντίνου Πωπ, το λόγο είχε συντάξει στην πραγματικότητα ο Παναγιώτης Σούτσος.³

* Στην πρώτη μορφή του, το κείμενο αυτό διαβάστηκε στις 11.06.04 στο Βερολίνο, στο Συνέδριο της Εταιρείας Νεοελληνιστών της Γερμανίας.

1. Το κείμενο του Δημαρά πρωτοδημοσιεύτηκε στο περ. *Ιατρολογοτεχνική Στέγη* (Ανοιξη 1970)· βλ. τώρα *Ελληνικός ρομαντισμός*, Ερμής, 1982, σ. 405-418. Τον 19^ο αι. η Μεγάλη Ιδέα προσγράφεται ακόμη αυτονόητα στον Κωλέττη. Για τον Κ. Παπαρηγόπουλο, λ.χ., είναι «η Μεγάλη Ιδέα του Ιωάννου Κωλέττη», πρόδρομος του όρου «ελληνισμός» (Πρόλογος στον τ. Α' της *Ιστορίας του ελληνικού έθνους*, ²1881, σ. 90)· βλ. Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, 1988, σ. 257-271: 259, σημ. 9. Ο «Ψευτοπόλεμος του 1897» παραπέμπει στον τίτλο σκωπτικού, επικαιρικού ποιήματος του Β. Μανή (επιμ. Γ. Π. Σαββίδη, Λέσχη, 1994).

2. Βλ. Εμμανουήλ Ροΐδης, *Άπαντα*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, τ. Β', Ερμής, 1978, σ. 26: «έκαστος τόπος έχει την πληγήν του· η Αγγλία την ομίχλην, η Αίγυπτος τας οφθαλμίας, η Ελβετία τους περιηγητάς και η Ελλάς την Μεγάλην Ιδέαν». Σ. Α. Κουμανούδης, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Αθήνα 1900 (²1980), λ. «μεγαλοϊδεΐτις» με σχόλιο του συντάκτη: «Διατί να πλασθεί αυτή η λέξις; Ίνα μας έλθει τάχα μικροϊδεΐτις υγεία;»

3. Βλ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 410 και 597. Για «μεγάλη ιδέα» κάνει λόγο, το 1843, ο Αλέξανδρος Σούτσος, βλ. *Ο Πρωθυπουργός και ο ατίθασος ποιητής*, Βρυξέλλες 1843, σ. 9-10:

Στην κρίσιμη παράγραφο όπου γίνεται λόγος για το πνεύμα της «μεγάλης ταύτης ιδέας» συνοψίζονται, σοφά στρογγυλεμένα και σε εν μέρει χαλαρή συνάφεια, οι ακόλουθες θέσεις υπέρ της εθνικής ομογένειας: 1) η κεντρική γεωπολιτική θέση της Ελλάδας στις παρυφές ή στο μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης· 2) η κοραϊκή «μετακένωση» ή ο νόμος των συγκοινωνούντων δοχείων· 3) το επώνυμο «Έλληνες» ως δηλωτικό όχι της ελλαδικής ταυτότητας αλλά ολόκληρης της ελληνικής φυλής· 4) το ιδανικό της μεγάλης πατρίδας στο προεπαναστατικό πρόγραμμα του Ρήγα και 5) η έννοια της πολιτικής ενότητας των Ελλήνων.⁴

Από τις πιο πάνω θέσεις μόνο η τρίτη και η τέταρτη θα μπορούσαν να θεωρηθούν προανάκρουσμα μιας πολιτικής ένοπλης εδαφικής επέκτασης, όπως δοκιμάστηκε ήδη στα χρόνια του Κριμαϊκού Πολέμου.⁵ Συγκεκριμένα, η ταύτιση της Ελλάδας με την ολιστική έννοια της ελληνικής φυλής και η εθνικοποίηση του προεθνικού οράματος του Ρήγα μέσω της Επανάστασης του '21 επιδέχονται, τις επόμενες δεκαετίες, συγκεκριμένες ερμηνείες σαν τις ακόλουθες (σταχυολογώ): στην «Πανελληνίδα» του Ικεσίου Λάτρη το 1855: «Ελλάδα [...] εννοούμεν και λέγομεν

«Κι αν εις το Γένος ήρχετο ιδέα τις μεγάλη / τα νεκρωμένα μέλη του εις κίνησιν να βάλλη / κ' εζήτει την προγονικήν αυτού κληρονομίαν / των Κομνηνών προπάππων του την Αυτοκρατορίαν...»· Γιάννης Λέφας, Ο Αλέξανδρος Σούτσος και οι επιδράσεις του έργου του στους συγχρόνους του, Αθήνα 1979, σ. 27· Paschalis M. Kitromilides, «On the intellectual content of Greek nationalism: Paparrigopoulos, Byzantium and the Great Idea», *Byzantium and the Modern Greek Identity*, επιμ. David Ricks & Paul Magdalino, Λονδίνο 1998, σ. 26.

4. Βλ. Δημαράς, ό.π., σ. 405-406: «Διά την γεωγραφικήν της θέσιν η Ελλάς είναι το κέντρον της Ευρώπης· ισταμένη, και έχουσα εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ αριστερών δε την Δύσιν, προώριστα, ώστε διά μεν της πτώσεως αυτής να φωτίση την Δύσιν, διά δε της αναγεννήσεως την Ανατολήν. Το μεν πρώτον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς ανατεθειμένον· εν τω πνεύματι του όρκου τούτου και της μεγάλης ταύτης ιδέας είδον πάντοτε τους πληρεξουσίους του έθνους να συνέρχονται διά να αποφασίσωσιν ουχι πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλά της ελληνικής φυλής. Πόσον επεθύμουν να ήτον παρόντες σήμεραν Γερμανοί, Ζαΐμιαι, Κολοκοτρώναι [...] διά να συνομολογίσωσι μετ' εμού πόσον μακρύνθημεν της μεγάλης εκείνης της πατρίδος ιδέας, την οποίαν εις αυτό του Ρήγα το τραγούδι είδομεν κατά πρώτον εκπεφρασμένην. Εν ενί πνεύματι τότε ηνωμένοι, όσοι είχομεν το επώνυμον Έλληνες, εκερδίσσαμεν μέρος του όλου σκοπού. [...] Οποίας άραγε ελπίδας παρέχει σήμεραν αναγεννηθείσα η Ελλάς, και ηνωμένη εις εν Κράτος, εις ένα σκοπόν και μίαν δύναμιν, εις μίαν θρησκείαν, εις έν, τέλος, Σύνταγμα, το οποίον τώρα απεργαζόμεθα;»

5. Η ερμηνεία αυτή αντικρούεται από τη γνωστή διπλωματική διευκρίνιση του Κωλέττη στον Γκιζώ πως: «ουδέποτε διενόηθην ότι ο προσωρισμός ούτος [της Ελλάδος] έδει να εκπληρωθεί δι' εισβολής εις το οθωμανικόν κράτος ή διά προσηλυτισμού (propagande) ενόπλου. Ελεύσεται ημέρα, καθ' ήν μόνη η των πραγμάτων δύναμις θα πράξη ό,τι ημείς δεν δυνάμεθα να πράξωμεν σήμεραν άνευ ανατροπής γενικής δυναμένης να παρασύρη και το βασίλειον της Ελλάδος»· βλ. Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. ΙΓ', σ. 123.

απαξάπαντες οι Ανατολικοί λαοί πάντα τα εντεύθεν του Δουνάβευς, της Σερβίας, της Ολμίας [= του Μαυροβουνίου] προς μεσημβρίαν μετά της Μικρασίας απάσης»· ή σε μνημόνευση του Νικολάου Σαρίπολου, το 1877, συνομιλίας του με τον βασιλέα Γεώργιο: «έν κράτος με πρωτεύουσαν την Κωνσταντινούπολιν, έχοντες δ' υπό τω σκήπτρω της Υ.Μ. προς τη Κρήτη, τη Θεσσαλία και τη Ηπείρω, την Θράκην, την Μακεδονίαν, τον Εύξεινον μέχρι Τραπεζούντος, την μικράν Ασίαν και απάσας τας νήσους του Αιγαίου μηδέ της πατρίδος μου Κύπρου εξαιρουμένης. [...] Πολύ εκτείνετε τα όρια της Ελλάδος, διέκοψέ με ο βασιλεύς».⁶ Η σύνδεση προεπαναστατικών φαντασιώσεων και Αγώνα βρίσκει πάντως την πιο περιεκτική της διατύπωση στον Α. Ν. Βερναρδάκη, όταν ταυτίζει τη Μεγάλη Ιδέα με το πολιτικό πρόγραμμα του 1821 «réduit en simple idée».⁷

Η δαιδαλώδης σταδιοδρομία του όρου που καθιέρωσε ο Ιωάννης Κωλέττης έδωσε αφορμή σε ποικίλες ιστοριογραφικές, πολιτικές και φιλολογικές αναλύσεις. Θα σταθώ επιλεκτικά σε τρεις μόνο τοποθετήσεις: Ο Κ. Θ. Δημαράς δεν θεωρεί εντέλει αμέτοχο τον ηπειρώτη πολιτικό στις ερμηνείες που δόθηκαν σ' έναν ρητορικό λόγο εσκεμμένα αμφίσημο.⁸ Ο Αλέξης Πολίτης, υπογραμμίζοντας την πολυσημία του όρου, εμμένει σε τρεις βασικές απολήξεις του –την εδαφική επέκταση, την εσωτερική ανασυγκρότηση του κράτους και την πνευματική αναζωογόνηση της Ανατολής μέσω του ελληνισμού–, από τις οποίες μόνο η τρίτη μπορεί να αναχθεί άμεσα στον Κωλέττη.⁹ Η Έλλη Σκοπετέα, τέλος, σημειώνει πως ο μεγαλοϊδεάτης πολιτικός στην αγόρευσή του δεν αναφέρθηκε καν στην Αγία Σοφία ή την Πόλη, που αποτέλεσαν εξαρχής τον σκληρό πυρήνα της Μεγάλης Ιδέας.¹⁰

Αυτή ακριβώς η «βυζαντινή» παράμετρος, η οποία στα χείλη του Παπουλάκου και αρκετών Ναυπαίων μεταλλάχθηκε στο αγαθαγγελικό σύνθημα «Ελληνική Αυτοκρατορία ή θάνατος», συνιστά, για τη Σκοπετέα, κεντρικό ιδεολογικό άξονα της πρώιμης πολιτικής ερμηνείας της Μεγάλης Ιδέας, που συμπίπτει με την Οθωνική περίοδο. Στην εξαιρετικά ενδιαφέρουσα τυπολογία που εισάγει η πρόωρα χαμένη ιστορικός, η ιδεολογική συγκρότηση της Μεγάλης Ιδέας, που σε αυτή την πρώτη φάση υποδαυλίζεται ακόμη από το παλάτι, διατηρεί ως εθνικό κέντρο

6. Δανείζομαι τα παραθέματα από τον Αλέξη Πολίτη, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ 2003, σ. 71 και 63.

7. Α. Ν. Bernardakis, *Le présent et l'avenir de la Grèce*, Παρίσι 1870, σ. 72· βλ. Σκοπετέα, ό.π., σ. 269, σημ. 32.

8. Δημαράς, ό.π., σ. 418.

9. Πολίτης, ό.π., σ. 61-73: 62-63.

10. Σκοπετέα, ό.π., σ. 260.

την Κωνσταντινούπολη και στόχο την ανασύσταση της Ανατολικής Αυτοκρατορίας. Ο κύκλος εικονογραφείται ιδανικά από το περιστατικό που παραδίδει ο Λεβίδης για τον Όθωνα: προτού ακόμη ο Κωλέττης βαφτίσει το «πλάνον κήρυγμα», φαίνεται πως ο βασιλιάς, πληροφορούμενος, το 1839, το θάνατο του σουλτάνου Μαχμούτ Β', ετοιμαζόταν να πάει στην Κωνσταντινούπολη για να στεφθεί αυτοκράτορας· ο λόγος που δεν το έκανε ήταν ότι το μοναδικό ατμόπλοιο του βασιλείου βρισκόταν υπό επισκευή. Για τις ανάγκες της στέψης του είχαν άλλωστε μελετηθεί, σύμφωνα με την επιθυμία του Λουδοβίκου Α', οι λεπτομέρειες των βυζαντινών τελετών.¹¹ Στο ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο πρέπει ενδεχομένως να ενταχθούν όχι μόνο η συμβολική περιοδεία του ανήλικου Όθωνα, τον Ιούνιο του 1833, στη Σμύρνη, αλλά και η μετέπειτα άρνησή του να δεχθεί από την τουρκική κυβέρνηση την προσφορά οικοπέδου στην Κωνσταντινούπολη για την οικοδόμηση ελληνικής πρεσβείας, με το επιχείρημα ότι έτσι θα αναγνώριζε την κυριαρχία της Τουρκίας στην Πόλη.¹²

Αν όμως το «βιοπάροχον όνειρον της ολοσχερούς ημών εθνικής αποκαταστάσεως» με προϋπόθεση την ανάκτηση του Βυζαντίου είχε ήδη υιοθετηθεί από τα Ανάκτορα την πρώτη δεκαετία ζωής του ελληνικού βασιλείου, η επιρροή του γαλλόφρονος Κωλέττη στη διαμόρφωση του μεγαλοϊδεατικού οράματος πρέπει να ήταν λιγότερο καταλυτική απ' ό,τι τουλάχιστον την παρουσιάζει ο Θεόδωρος Ρηγόπουλος, όταν γράφει για τον «αρχηγό της Μεγάλης Ιδέας»: «υπέσχετο εις τον Όθωνα ότι [...] θα εγκαθιδρύσει εν μιά νυκτί τον βασιλέα και την βασίλισσαν εις τον θρόνον των Παλαιολόγων, φερομένους εις Κωνσταντινούπολιν ως δι' αεροστάτου».¹³ Ότι η προϊστορία της Μεγάλης Ιδέας, υπό το ένδυμα του λαϊκού μύθου της Πόλης, του μαρμαρωμένου βασιλιά και της Κόκκινης μηλιάς, χάνεται στα βάθη της Τουρκοκρατίας δεν χρειάζεται εδώ να συζητηθεί.¹⁴

11. C. N. Levidis, *Quelques mots sur la Grèce et l'ex-roi Othon, adressés à l'opinion publique du monde civilisé*, Βρυξέλλες 1863, σ. 6· βλ. Σκοπετέα, ό.π., σ. 274· για «τα εν Βυζαντίω τελούμενα προ της αλώσεως», βλ. Νικ. Δραγούμης, *Ιστορικά αναμνήσεις*, τ. Β', ΝΕΒ, 1973 και Σκοπετέα, σ. 277, σημ. 13.

12. Για το παράθεμα του Α. Ν. Βερναρδάκη (*Το μέλλον των Αθηνών*, Αθήνα 1905, σ. 25) βλ. Σκοπετέα, ό.π., σ. 274, σημ. 3.

13. «βιοπάροχον...», βλ. Στέφανος Κουμανούδης, «Παιδαγωγία των μεγάλων», *Φιλίστωρ*, τ. Γ', τχ. 3 (1962) 267· βλ. Σκοπετέα, ό.π., σ. 266-267. «υπέσχετο...», Θεόδωρος Ρηγόπουλος, «Ανασχευή της Ιστορίας της επαναστάσεως των Ελλήνων του Αντ. Πρόκες-Όστεν», *Απομνημονεύματα από των αρχών της Επαναστάσεως μέχρι του έτους 1881*, επιμ. Αθ. Θ. Φωτόπουλος, Αθήνα 1979, σ. 312, βλ. Πολίτης, ό.π., σ. 72.

14. Βλ. λ.χ. Ν. Γ. Πολίτης, *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού*, 1904, σ. 19-27 και τ. Β', Α, σ. 651-691· Γ. Μέγας, «La prise de Constantinople dans la poésie et la tradition populaire», *Le cinq-centième anniversaire*, σ. 125-33.

Ως ψυχολογική στάση ορισμένοι ιστορικοί την παραλλήλισαν μάλιστα με αντιδράσεις των Βυζαντινών μετά την άλωση της Πόλης από τους Σταυροφόρους ή και μετά τη μάχη του Ματζικέρτ.¹⁵ Το ερώτημα είναι σε ποια χρονική στιγμή και σε ποια ιστορικά συμφραζόμενα η λαϊκή αντίληψη της «μεγάλης εκείνης της πατρίδος ιδέας» μετασχηματίζεται σε πολιτικό πρόγραμμα. Η, με άλλη διατύπωση, υπό ποιες προϋποθέσεις οι προεθνικές προσδοκίες, όπως εκφράστηκαν μεταξύ άλλων «στου Ρήγα το τραγούδι», μεταγγίζονται εξορθολογισμένες στην επίσημη ιδεολογία του εθνικού κράτους. Η άποψη της Σκοπετέα ότι οι Βαυαροί αξιοποίησαν ή μάλλον ανέχθηκαν από συμφέρον τον λαϊκό μύθο, γιατί ήταν ο μόνος που προσέδιδε κύρος ελληνικότητας στο θεσμό της μοναρχίας φαίνεται απολύτως εύλογη.¹⁶ Ωστόσο, κάποιες ενδείξεις τείνουν να ενισχύσουν το μερίδιο της βαυαρικής πλευράς στη διαμόρφωση ορισμένων παραμέτρων της Μεγάλης Ιδέας, όπως άτυπα την προσδιόρισε για πρώτη φορά ο Κωλέττης.

Μιλώντας για την ίδρυση του Οθωνείου πανεπιστημίου, ο Δημαράς προσέχει μια διατύπωση στο λόγο του πρώτου πρύτανη και πρώην υπότροφου του Λουδοβίκου της Βαυαρίας στο Μόναχο, Κωνσταντίνου Σχινά, τον Μάιο του 1837. Ο Σχινάς, σημειωτέον, είχε επιστρέψει στην Ελλάδα με παρότρυνση του Μάουρερ, συνεργάστηκε στενά μαζί του στα ακανθώδη εκκλησιαστικά ζητήματα και έκαψε τα πολιτικά χαρτιά του ως «δήμιος της δικαστικής ανεξαρτησίας» στη θλιβερή δίκη του Κολοκοτρώνη το 1834, για να γίνει εν συνεχεία αυλικός σύμβουλος, σύμβουλος του κράτους «εν τακτική υπηρεσία» και από το 1849 πρέσβης του βασιλιά στο Μόναχο και στη Βιέννη.¹⁷ Ως άνθρωπος λοιπόν των Παιαρών διευκρίνιζε στα εγκαίνια, προσφωνώντας τον «Πρώτον των Πανελλήνων Βασιλέα», τον ύψιστο διακομιστικό ρόλο του Ελληνικού πανδιδακτηρίου, το οποίο «κείμενον μεταξύ της Εσπέρας και της Έως, είναι προωρισμένον να λαμβάνη αφ' ενός μέρους τα σπέρματα της σοφίας, και αφού τα αναπτύξη εν εαυτώ ιδίαν τινά και γόνιμον ανάπτυξιν να τα μεταδίδη εις την γείτονα Έω νεαρά και καρποφόρα».¹⁸ Δυο χρόνια νω-

15. Kitromilides, «On the intellectual content of Greek nationalism», ό.π., σ. 25, όπου και παραδείγματα.

16. Βλ. Σκοπετέα, ό.π., σ. 178.

17. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Εν Αθήναις τη 3 Μαΐου 1837*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1987, σ. 43-49· επίσης (με προσοχή) Θανάσης Χρήστου, *Κωνσταντίνος Δημητρίου Σχινάς (1801-1875). Η ζωή, το έργο, η εποχή του*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1998.

18. *Λόγοι εκφωνηθέντες υπό του Πρυτάνεως και των τεσσάρων σχολαρχών κατά την ημέραν της εγκαθιδρύσεως του Πανεπιστημίου Όθωνος*, Αθήνα 1837, σ. 4· βλ. Δημαράς, *Εν Αθήναις τη 3 Μαΐου 1837*, ό.π., σ. 34.

ρίτερα, ο Γκέοργκ Λούντβιχ φον Μάουρερ στο απολογιστικό έργο του *Das griechische Volk*, το οποίο είχε σπύσει να δημοσιεύσει αμέσως μετά την παύση του από την αντιβασιλεία, τον Ιούλιο 1834, κατέθετε ρητά την εκτίμησή του για τον πολιτιστικό προορισμό της Ελλάδας: «Υψηλός προορισμός της Ελλάδας είναι, προφανώς, να γίνει φορέας της ευρωπαϊκής παιδείας στην Ασία και ακόμη πιο πέρα. Γι' αυτό την προορίζουν η ευνοϊκή θέση της και το μεγάλο ταλέντο των ευγενικών της κατοίκων. [...] Η ελληνική εθνικότητα [...] ενδείκνυται [...] ως βασικός μοχλός για τα μελλοντικά επιτεύγματα. Όπως, τον 14^ο και 15^ο αιώνα, οι Έλληνες ήταν εκείνοι που μετέδωσαν την ελληνική σοφία στην υπόλοιπη Ευρώπη, έτσι πρέπει τώρα οι Ευρωπαίοι και ειδικότερα οι Γερμανοί να επιστρέψουν στη χώρα του φωτός το φως που προ πολλού έχει σβήσει».¹⁹

Η μεθοριακή γεωπολιτική θέση της Ελλάδας και το ισολογιστικό επιχείρημα (ως ewiges Gesetz der Wiedervergeltung, αιώνιο νόμο της ανταπόδοσης, το επικαλείται ο Μάουρερ) ανταποκρίνονται τόσο πιστά στο πρώτο σκέλος του ορισμού του Κωλέττη, ώστε ο Δημαράς να αναρωτιέται προς στιγμή «τίνοις ιδέες εκφράζονται έτσι: του Μάουρερ, του Κ. Δ. Σχινά, του Κωλέττη, του Π. Σούτσου;».²⁰ 'Η μήπως, αξίζει να προσθέσουμε εμείς, των φιλελληνικών κύκλων που κινούνταν και στο περιβάλλον της βασιλικής αυλής της Βαυαρίας και επηρέασαν, σε μεγάλο βαθμό, την ευνοϊκή στάση της απέναντι στην επαναστατημένη Ελλάδα; Γιατί, ήδη στα χρόνια του Αγώνα, αυτό που εμείς αναγνωρίζουμε ως Κοραϊκή «μετακέ-

19. «[...] Griechenlands hohe Bestimmung ist offenbar der Träger europäischer Bildung nach Asien und noch weiter zu werden. Dafür bestimmt es seine günstige Lage, wie das große Talent seiner edlen Bewohner. [...] die griechische Nationalität [...] dient [...] als Haupthebel für die zu machenden Schöpfungen. Allein so wie im vierzehnten und fünfzehnten Jahrhundert Griechen es waren, welche dem übrigen Europa Griechische Weisheit gebracht, ebenso sollen jetzt Europäer, und Deutsche insbesondere, wieder das längst erloschene Licht in die Heimat des Lichtes zurückbringen», Georg Ludwig von Maurer, *Das griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834*, B. 2, Heidelberg 1835, σ. 37, 39-40. Προκειμένου να αποδοθεί πιστά το πρωτότυπο, χρησιμοποιώ δική μου μετάφραση και όχι τις γνωστές μεταφράσεις των Χρ. Πράτσικα και Ευστ. Καραστάθη (1943), και Όλγας Ρουμπάκη (Τολίδης, 1976). Βλ. και Δημαράς, *Εν Αθήναις τη 3 Μαΐου 1837*, ό.π., σ. 21-22, 35-36 και «Η ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους» (1977), *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, ό.π., σ. 349-350. Στο έργο του Μάουρερ άσκησε σκληρή κριτική ο Friedrich Thiersch σε μακροσκελές κείμενο, από το οποίο δημοσιεύτηκαν στον τύπο μόνο τα δύο πρώτα μέρη. Η τρίτη συνέχεια, που φαίνεται πως έπεσε θύμα της λογοκρισίας του Λουδοβίκου, βρέθηκε στο αρχείο του και δημοσιεύτηκε από τον Heinrich Scholler, «Die Entwicklung des neuen griechischen Staates aus der Sicht Friedrich von Thierschs», *Bayern Philhellenismus. Symposium an der Ludwig-Maximilians-Universität München, 22 und 23. November 1991*, επιμ. Gerhard Grimm και Theodor Nikolaou, Μόναχο 1993, σ. 67-82.

20. Δημαράς, *Εν Αθήναις τη 3 Μαΐου 1837*, ό.π., σ. 36.

νωση» επανέρχεται ολοένα στην επιχειρηματολογία της φιλελληνικής προπαγάνδας ως αυτονόητο ηθικό χρέος της Δύσης προς τους Έλληνες: έτσι, σύμφωνα με το επιχείρημα του ηθικού χρέους (Dankes-schuldargument) δεκάδων φιλελληνικών φυλλαδίων ή το παλαιό ιερό χρέος (altheilige Schuld) του Friedrich Thiersch, προεξοφλείται ότι η Νέα Ελλάς θα είναι το δημιούργημα της Δύσης, με χρέωση ωστόσο εκείνου του παλαιού ουμανιστικού λογαριασμού που αναμενόταν τώρα να πιστωθεί και πάλι από την Ανατολή.²¹ Το πιθανότερο είναι, βέβαια, πως οι ευαισθητοποιημένοι μέσω του «φιλάρχαιου ενθουσιασμού» τους γερμανοί φιλέλληνες θα είχαν υιοθετήσει το σχήμα της «μετακένωσης» από το Υπόμνημα του Κοραή, που δημοσιεύεται σε σχολιασμένη γερμανική μετάφραση του Iken μόλις το 1822, αλλά είναι γνωστό, στη γαλλική εκδοχή του, πολύ νωρίτερα.

Εκείνο που περισσότερο εντυπωσιάζει είναι η ανέλπιστα πρώιμη εμφάνιση της πολιτικής θέσης για την ανάκτηση του βυζαντινού θρόνου, σε ιστορικά συμφραζόμενα εξαιρετικά θολά ακόμην ως προς το μέλλον της Επανάστασης, από τη σκοπιά των κεντροευρωπαϊκών συμφερόντων. Έτσι, σε αναφορά του Thiersch στην εφ. *Augsburger Allgemeine Zeitung* για τα νέα δεδομένα στην Ελλάδα, τον Αύγουστο του 1821, βρισκόμαστε την άποψη ότι: «Μόνο με διάλυση της υπό κατάρρευση [...] και ζοφερής για τους λαούς τουρκικής κυβέρνησης και με ανασύσταση του βυζαντινού θρόνου μπορεί να ισχυροποιηθεί και να αποκτήσει ξανά πολιτική βαρύτητα η νοτιοανατολική Ευρώπη [...] όχι μόνο προς όφελος των [...] λαών της αλλά και για τη σωτηρία και την ασφάλεια της ευρωπαϊκής τάξης».²² Ο συντάκτης του άρθρου, που πρώτος είχε προβλέψει την αναγέννηση της Ελλάδας ήδη από

21. Για πάμπολλα παραδείγματα επίκλησης του ηθικού χρέους προς την Ελλάδα σε φιλελληνικά φυλλάδια, βλ. Regine Quack-Eustathiades, *Der deutsche Philhellenismus während des griechischen Freiheitskampfes 1821-1827*, Südosteuropäische Arbeiten 79, Μόναχο 1984, σ. 37-39: 39, όπου χαρακτηριστικό απόσπασμα από το ανυπόγραφο φυλλάδιο *Die Rettung Griechenlands, die Sache des dankbaren Europa*, Leipzig 1821: «Auf dem selben Boden muss an Ort und Stelle unsere Schuld zurückbezahlt werden, von wo sie uns gekommen ist, in Griechenland selbst das Denkmal unserer Dankbarkeit aufgebauet werden» (Το χρέος μας πρέπει να ξεπληρωθεί επί τόπου στο ίδιο έδαφος απ' όπου προήλθε, και στην Ελλάδα πρέπει να οικοδομηθεί το μνημείο της ευγνωμοσύνης μας).

22. «nur durch Auflösung der in sich verfallenen [...] und für die Völker gräulhaften türkischen Regierung und durch *Wiederaufrichtung des Byzantinischen Throns*, der Südost von Europa gestärkt und zu Bedeutung gebracht werden könne [...] nicht nur zum Wohle ihrer Völker, sondern auch zum Heil und zur Sicherung der europäischen Ordnung», Friedrich Thiersch, «Bemerkungen und Nachrichten über die neuesten Begebenheiten in Griechenland. Viertel Artikel. I. Bemerkungen», Beilage zur *Allgemeinen Zeitung* Nr. 130 (7.8.1821), Emanuel A. Turczynski, «Friedrich Thiersch als Förderer der »Grossen Idee«, *Dimensionen griechischer Literatur und Geschichte. Festschrift für Pavlos Tzermias zum 65. Geburtstag*, Φραγκφούρτη-Βερολίνο-Βέρνη-Νέα Υόρκη-Παρίσι-Βιέννη, Lang, 1993, σ. 179 (δική μου μετάφραση).

το 1812, αντιμετωπίζει, χωρίς συναισθηματισμό, την ενσωμάτωση μιας νέας χριστιανικής δύναμης στην Ιερά Συμμαχία ως πολλαπλώς ωφέλιμη για την εμπορική ανάπτυξη και την πολιτική της Ευρώπης στο νοτιοανατολικό άκρο της. Με τον τρόπο αυτό η Ελλάδα θα γινόταν «βασική δύναμη προστασίας της ευρωπαϊκής ελευθερίας και προάσπισης του χριστιανισμού στην Ανατολή», σε αντιπερισπασμό προς τις ρωσικές βλέψεις.²³ Δεν είναι όμως εξαιρετικά προφανής, σε αυτή την προβληματική, η μετάγχιση του ελάχιστου γνωστού σε μη έλληνες ενδιαφερόμενους πολυεθνικού οράματος του Ρήγα σε μια ρεαλιστική πλέον προοπτική αποδυνάμωσης των Οθωμανών επί ευρωπαϊκού εδάφους; Την ευρωπαϊκή προοπτική της Ελλάδας, εννοούμενης μάλιστα ως κράτος των Πανελλήνων, ο Thiersch την υπερασπίζεται διεξοδικότερα στο δίτομο έργο του *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*, δημοσιευμένο το 1833.

Η απήχηση του βιβλίου του Ειρηναίου Θηρσίου στην Ελλάδα δεν είναι μελετημένη, όσο ξέρω, στις λεπτομέρειές της.²⁴ Ωστόσο, δεν μπορεί κανείς παρά να ανακαλέσει, υπερθεματίζοντας την άποψη του Emanuel A. Turczynski, το κύκλωμα που διαμορφώνεται με πηγή τον σοφό ελληνιστή: Κωλέτης, Σχινάς, Α. Ρ. Ραγκαβής. Ο πρώτος, που είχε συνδεθεί φιλικά μαζί του τη δύσκολη εποχή της δολοφονίας του Καποδίστρια και του εμφύλιου σπαραγμού, του γράφει, τον Ιανουάριο 1838, πως η τύχη του ελληνικού θρόνου ταυτίζεται με την ύπαρξη του ελληνικού έθνους, «επειδή τον θρόνον της Ελλάδος δεν τον εθεώρησα μήτε τον θεωρώ αναγκαίον μόνον διά την πολιτικήν ύπαρξιν του ελληνικού έθνους αλλά και διά την αναγέννησιν όλων των λαών της Ανατολής».²⁵ Ο ίδιος ο Thiersch θα πάρει αναφανδόν θέση υπέρ του Κωλέτη στο ζήτημα των ετεροχθόνων, ενόψει μιας ενδεχόμενης ενσωμάτωσης του χριστιανικού πληθυσμού της Τουρκίας

23. «eine Hauptstütze der europäischen Freiheit und Beschirmerin der Christenheit des Orients», Thiersch, ό.π., σ. 180.

24. Για την κριτική αντιμετώπιση του Thiersch στην Ελλάδα, βλ. πάντως Vassilios Sfyroeras, «Kritische Ansichten griechischer Gelehrter zur Person Friedrich Thierschs», *Thiersch-Symposium im Goethe-Institut. Friedrich Thiersch und die Entstehung des griechischen Staates aus der Sicht des 20. Jahrhunderts*, Athen 1990, σ. 87-98.

25. Βλ. Heinrich Scholler / Konstantina Vergi-Tzivakos, «Griechische Politik im Spiegel der Briefe von Koletis an Friedrich v. Thiersch», *Der Philhellenismus und die Modernisierung in Griechenland und Deutschland*, Institute for Balkan Studies 207, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 70. Ένα χρόνο μετά την επιλογή του Όθωνα για τον νέο ελληνικό θρόνο και πάντως πριν ακόμη πάρει στα χέρια του το σύγγραμμα του Thiersch, του έγραφε ο Κωλέτης: «Επιθυμώ, φίλε μου, και εύχομαι να ιδώ τον Σεβαστόν μας βασιλέα εις τον θρόνον της Κωνσταντινουπόλεως, εις τον θρόνον αυτόν ο οποίος κατά κληρονομικόν δικαίωμα τω ανήκει τώρα και διά τον οποίον φαίνεται ότι τον έχει προωρισμένον η θέλησις του υψίστου» (28.3.1833), ό.π., σ. 71 και 67.

στο ελληνικό κράτος χάρη της ευκαιρίας πολιτικής ενότητας.²⁶ Στη διαμόρφωση αυτής της αντίληψης φαίνεται πως εμπλέκεται άμεσα ο πρώην προστατευόμενός του στο Μόναχο, επίσης υπότροφος του Λουδοβίκου, Αλέξανδρος Ραγκαβής.²⁷ Ο κύκλος εύκολα κλείνει με την παρέμβαση του Σχινά, του οποίου σώζεται τακτική αλληλογραφία με τον Thiersch από το 1831 ως το 1857.²⁸ Τα μόνα ως τώρα γνωστά γράμματα που αναφέρονται στο Ανατολικό ζήτημα αφορούν, ωστόσο, την κρίση στα χρόνια του Κριμαϊκού Πολέμου, όταν η ιδεολογική υποδομή της Μεγάλης Ιδέας είχε πια προ πολλού σχηματιστεί. Σε υπομνήματα του Σχινά, όταν ήταν πρέσβης στη Βιέννη, υποστηρίζεται απερίφραστα η ανάγκη δημιουργίας ενός χριστιανικού βασιλείου στα εδάφη της ευρωπαϊκής Τουρκίας, στα οποία προφανώς συνυπολογίζονται τα Βαλκάνια, και, πιο συγγρατημένα, η ανάγκη ανασύστασης ενός πολυεθνικού βυζαντινού κράτους. Έτσι, τα παλαιότερα επιχειρήματα του Thiersch ενισχύονται τώρα από το φάσμα του πανσλαβισμού.²⁹

Με την αφορμή του Κριμαϊκού Πολέμου, είναι γνωστό πως οι πιο ουτοπικές προσδοκίες ως προς την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας καλλιεργούνται συστηματικά από τον τύπο. Ωστόσο, όσο γελοίες ηχούν σήμερα οι αξιώσεις, λ.χ., του Αιώνα, τον Ιούλιο του 1853, να δηλωθεί επισήμως από τη Ρωσία πως κήρυξε τον πόλεμο, προκειμένου να επιστρέψει στους Έλληνες την Κωνσταντινούπολη, ή, πάλι, η σύνδεση από τον Νέο Κόσμο των προφητειών του Αγαθάγγελου με μέλος της δυναστείας των Βίττελσμπαχ, που σύντομα θα ανακτούσε το θρόνο του Βυζαντίου, δεκαπλάσιας αξίας σε σχέση με το ελληνικό βασίλειο, άλλο τόσο ξενίζουν οι αντίστοιχα αισιόδοξες πολιτικές προβλέψεις που διατυπώνονται, την ίδια εποχή, στις βουαρικές εφημερίδες *Augsburger Allgemeine Zeitung* και *Neue Münchner Zeitung*.³⁰ Και η ταύτιση του Όθω-

26. Turczynski, ό.π., σ. 182.

27. Θεωρείται βέβαιο ότι τα άρθρα του Thiersch στην AAZ για το σύνταγμα της Ελλάδας (15.11.1843-27.4.1844) στηρίζονται σε πληροφορίες αλληλογράφων του από την Ελλάδα, βλ. σχετικά Michael Tsapogas, «Thierschs Artikelreihe zur griechischen Verfassung von 1844», *Thiersch-Symposium im Goethe-Institut*, ό.π., σ. 175.

28. Βλ. Athanassios Christou, «Die politische Korrespondenz Thierschs mit Konstantin Demetrius Schinas», *Thiersch-Symposium im Goethe-Institut*, ό.π., σ. 141-156.

29. Turczynski, ό.π., σ. 183-184. Ο Σχινάς θα οδηγηθεί εντέλει σε μια ρεαλιστικότερη πρόταση: η Τουρκία να πιεστεί από τις Μεγάλες δυνάμεις να παραχωρήσει στην Ελλάδα τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Μακεδονία, υπό την προϋπόθεση ότι θα της εξασφαλιστεί η εδαφική ακεραιότητα με υποχώρηση της Ρωσίας από τις παραδουνάβειες ηγεμονίες. Η θέση αυτή προαγγέλλεται την αναδιαμόρφωση της Μεγάλης Ιδέας κατά τη βασιλεία του Γεωργίου Α', βλ. Σκοπετέα, ό.π., σ. 287-307.

30. Emanuel Turczynski, *Sozial- und Kulturgeschichte Griechenlands im 19. Jahrhundert. Von der Hinwendung zu Europa bis zu den ersten Olympischen Spielen der Neuzeit*, Mannheim-Möhnesee, Bibliopolis, 2003, σ. 335.

να με τις μεγαλόδοξες φαντασιώσεις του λαού του δεν φαίνεται να βρίσκει αντίσταση στο περιβάλλον του πατέρα του, ο οποίος υποστήριζε πως «η Ελλάδα, ήδη στις αδύναμες αρχές της, κυφορούσε το σπόρο μιας μεγάλης δύναμης, που θα φθάσει εν καιρώ στην πλήρη ανάπτυξή του». ³¹ Έτσι, ο βασιλιάς της Ελλάδος δεν διστάζει, μεταξύ άλλων, όχι μόνο να επενδύσει στην προστασία του ορθόδοξου τσάρου Νικολάου Α', αλλά και να αφηφήσει τις προειδοποιήσεις του Ναπολέοντα Γ' ότι οποιαδήποτε επίθεση κατά της Τουρκίας θα θεωρηθεί επίθεση κατά της χώρας του, με τη βεβαιότητα πως ο Θεός είναι μεγάλος και δεν μπορεί να αφήσει στην τύχη της την ελληνική σταυροφορία. Οι ενδείξεις που καταγράφει στη Βαυαρία τού καλλιεργούν ψευδαισθήσεις για την ίδρυση ενός νέου ευρωπαϊκού φιλελληνικού κινήματος, που θα υποβοηθούσε την εκπλήρωση του μεγαλοϊδεατικού προγράμματος. Έτσι, τα γενέθλια της Αμαλίας, τον Δεκέμβριο 1853, γιορτάζονται, επιδεικτικά, στο θέατρο με πλήρη βυζαντινή σκηνοθεσία (δικέφαλος, αυτοκρατορικός θρόνος). ³²

Δεν έχει μεγάλο νόημα, στην ιστορία των ιδεών, να μοιράσει κανείς ευθύνες για τη διάπλωση ενός πρωτεϊκού, όπως αποδείχτηκε, ιδεολογήματος, που χώρεσε, σε δυο λέξεις όλο κι όλο, αόριστες λαϊκές μηνύμες αυτοκρατορικού μεγαλείου όσο και εθνικές επιδιώξεις μεγαλομανείς ή απλώς πραγματιστικές, ανάλογα με τους εκάστοτε συσχετισμούς. Το ενδιαφέρον, κατά την άποψή μου, είναι να δει κανείς πώς αυτή η θεωρούμενη ακραιφνώς ελληνική, εθνικιστική Μεγάλη Ιδέα μπορεί να τονώθηκε, στην πιο υπερτροφική μάλιστα εκδοχή μιας αναβίωσης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, από τον καλοπροαίρετο ρομαντισμό μα και τις νόμιμες πολιτικές προβλέψεις εκείνων που θέλησαν να στηρίξουν, υλικά και ηθικά, το σπιθαμιαίο και άτακτο εθνικό κράτος στη νότια εσχατιά της Ευρώπης. Από αυτή την ανοικτή άποψη θα πρέπει μάλλον να διαβαστεί και ένα από τα άτεχνα ποιήματα του Λουδοβίκου Α' για την αναγεννώμενη Ελλάδα του '21. Σ' ένα ενθουσιώδες δεκάστιχο στιχούργημα, που θα μπορούσε, αν και ξενόγλωσσο, να προσμετρηθεί στους γνησιότερους θούριους του Αγώνα, ο μελλοντικός μονάρχης παροτρύνει τους Έλληνες να πιάσουν τα άρματα, όχι μόνο για να αναδειχτούν νέοι Λεωνίδες στις Θερμοπύλες και να αποκατασταθούν τα λίκνα της τέχνης και της επιστήμης, αλλά και για τη «μεγάλη φωτοχυσία της Ανατολής»:

31. Στο ίδιο, σ. 336.

32. Στο ίδιο, σ. 337-338. Για τη στάση των Βαυαρών βλ. γενικά Ν. Ι. Πανταζόπουλος, *Νεοελληνικό κράτος και ευρωπαϊκή κοινότητα. Ο καταλυτικός ρόλος των Βαυαρών*, Παρουσία, 1998.

«Εμπρός, Έλληνες! Στα όπλα όλοι!
 Της Σπάρτης γόνοι, αγωνιστείτε με την τόλμη την παλιά!
 Καθώς ο Πέρσης έπεσε, και ο Τούρκος θε να πέσει,
 Με το αίμα του βάψτε το πεδίο των Πλαταιών!
 Εμπρός, των Αθηνών και της Κορίνθου πλήθη γενναία!
 Γενήτε πάλι ό,τι ήσαν οι πατέρες σας,
 Και οι αρχαίοι καιροί θα γεννηθούν ξανά.
 Της τέχνης και της επιστήμης γενέθλιος τόπος
 Θα γίνετε, και απ' της Αγιά-Σοφιάς την κορφή
 Ο σταυρός θα φωτίζει λαούς ελεύθερους!»³³

Αν ο ιδιόρρυθμος διάδοχος του θρόνου της Βαυαρίας, που θα προτιμούσε, καθώς έλεγε στα νιάτα του, να ήταν έλληνας πολίτης, φαντασιώνει κάπου στα 1822 τη νέα χριστιανική πρωτεύουσα της ελληνικής αυτοκρατορίας, ένας άλλος θερμοκέφαλος φιλέλληλας, ο Johann Valentin Hecke, σε μακροσκελέστατο προπαγανδιστικό φυλλάδιο που δημοσιεύεται στο Βερολίνο το 1823, εκτείνει τα όρια της Ελλάδας πολύ πέρα και από τη Χάρτα του Ρήγα.³⁴ Η ελληνική αυτοκρατορία, κατά την εκτίμησή του, έπρεπε να φτάνει ως τις Ινδίες, περιλαμβάνοντας ακόμη και την Αίγυπτο. Προορισμός αυτού του αχανούς κράτους θα ήταν να απορροφή τον υπερπληθυσμό της Ελβετίας, της Γερμανίας και της Νότιας Ευρώπης, και να εκπολιτίζει προοδευτικά τις ασιατικές ορδές των βαρβάρων. Ο Hecke δεν ήταν πάντως βαυαρός ούτε αλληλογραφούσε, ευτυχώς, με βασιλείς, αντιβασιλείς ή πολιτικές προσωπικότητες της Ελλάδας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΟΝΑΧΟΥ

33. «Auf Hellenen! Zu den Waffen alle! / Sparta's Söhne, kämpft mit altem Muth! / Wie der Perser fiel, der Türke falle, / Färb' Plataä's Feld mit seinem Blut! / Auf, Athens, Korinthos tapfre Schaaren! / Seyd das wieder, was die Väter waren, / Und die alte Zeit wird wieder neu, / Von der Kunst und Wissenschaft die Sitze / Werdet ihr und von Sophia's Spitze / Leucht' das Kreuz auf Völker, welcher frey!»· βλ. W. Seidl, «“Der Teuschland half, wird Hellas retten!” Ludwig I. von Bayern als philhellenischer Dichter», Ev. Konstantinou (επιμ.), *Europäischer Philhellenismus. Die europäische philhellenische Literatur bis zur 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Φραγκφούρτη-Βέρνη-Νέα Υόρκη-Παρίσι 1992, σ. 116 (δική μου μετάφραση).

34. Johann Valentin Hecke, *Griechenlands Entstehen, Verfall und Wiedergeburt, oder: Sind die Griechen Rebellen? Sind die Türken ihre legitime Regierung? Staats- und völkerrechtlich beleuchtet*, Berlin 1823· βλ. Regine Quack-Eustathiades, ό.π., σ. 254.